

Nagy Mariann: Modernizáció és asszimiláció a dualizmuskori Magyarországon

A 19. század (1914-ig) a soknemzetiségű Magyarország történetében a modernizáció, a polgárosodás, a gyors gazdasági növekedés, a modern nemzeti kultúrák kialakulásának és a Habsburg Birodalmon belül az önálló magyar állam létrejöttének az időszaka. A korszakon belül kitüntetett időszak az 1848 és 1867 közötti két évtized, mivel a Habsburg birodalomban kirobbant polgári forradalmak nyomán ekkor ment végbe a polgári átalakulás, jöttek létre a modernizáció és a polgárosodás viszonylagos kiteljesedésének, a modern gazdasági növekedés meggyorsulásának feltételei. Ezzel együtt jelentkeztek azok a tényezők (elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldatlansága és kiéleződése, az ország régióinak egyenlőtlen gazdasági fejlődése) is, amelyek azután az első világháborúban elszenvedett vereség nyomán a soknemzetiségű történeti Magyarország felbomlásának belső tényezőit jelentették.

A dualizmus korában Magyarország addigi történetének legdinamikusabb népességgyarapodását, gazdasági növekedését élte meg. Ez a dinamizmus jellemezte a társadalmi változások ütemét, a mindennapi életviszonyok átalakulását, az oktatási és művelődési intézmények gyarapodását és a kultúra fejlődését is. 1851 és 1910 között a magyar korona országainak (Magyarország, Erdély és Horvátország) lakossága 13,2 millióról 20,9 millióra növekedett. A népességnövekedés oka az ebben az időszakban kibontakozott népesedési változás, amelyet a népességtudomány demográfiai átmenetnek nevez. A nemzeti jövedelem (bruttó hazai termék, azaz GDP) 1867 és 1913 között (változatlan, 1913-as árakon) 2,4 milliárd koronáról 8,1 milliárd koronára emelkedett. A magyar gazdaság növekedése lényegesen gyorsabb volt az ausztriainál, így a Monarchia két fele közötti különbségek jelentős mértékben kiegyenlítődték. Az egy lakosra jutó hazai termék tekintetében 1913-ban Magyarország (435 korona) középen foglalt helyet a jóval fejlettebb osztrák-német (790 korona) és cseh tartományok (630 korona) és az északkeleti (Galícia és Bukovina) és déli (Dalmácia) peremtartományok (250-300 korona) között. A mezőgazdaság részesedése a hazai termékből jelentősen csökkent, míg az ipar és a szolgáltató ágazatok részesedése számottevő mértékben emelkedett. Hasonló átalakulást figyelhetünk meg a foglalkoztatottság szerkezetében is.

1867-ben Ausztria és Magyarország kereskedelmi és vámszövetséget kötött, amelyet a következőkben 10 évenként megújítottak. Ennek értelmében a két ország közös vámterületet – ma úgy mondhatjuk: közös piacot – alkotott és közös valutát (ezüst forint, majd 1892-től aranykorona) használt. 1878-ban az Osztrák Nemzeti bankot is dualista alapon szervezték át, neve Osztrák-Magyar Bank lett, s Budapesten új, a bécsivel egyenrangú igazgatóságot állítottak fel.

A gazdasági növekedés 1880 előtti megalapozó szakaszának legfontosabb jelenségei főként a Dunántúlra, a Nagy- és Kisalföldre, valamint az Alföldet északon szegélyező hegyvidékre korlátozódtak. A nemzetiségi területek közül csak a Kisalföld nyugati és északi részei, a vegyes lakosságú Bácska és Bánság búzatermő rónái, a középső Felvidék (Gömör, Zólyom és Szepes megyék), valamint Krassó-Szörény megye vasércben és szénben gazdag nehézipari vidékei és a fejlett ipari hagyományokkal rendelkező erdélyi szász városok tudtak bekapcsolódni a gazdasági növekedésbe. A Kárpátok Duna-medencét körülölelő hegykoszorúja – az említett nehézipari vidékek kivételével – kimaradt a tőkés fejlődésből, s a hagyományos gazdaság keretei között megrekedve, egyre válságosabb helyzetbe került. A relatív túlnépesedés és a fokozódó elszegényedés az itt élő népesség százazreit kényszerítette elvándorlásra: részben a központi medence gyorsan fejlődő iparvidékeire, részben pedig a határokon, sőt az óceánon túlra. A dualizmus korában másfélmillió embert veszített az ország a kivándorlás következtében. A dualizmus első évtizedeiben főleg a

ruszinok és szlovákok vándoroltak ki Amerikába, a magyarok tengeren túli migrációja csak az századfordulón vett nagyobb lendületet.

A modern gazdasági növekedés megalapozó szakaszában tehát növekedett a szintkülönbség a gazdasági fejlődés útján korábban megindult nyugati és középső vidékek, valamint a fejlődésben megrekedt, stagnáló északi és keleti hegyes-erdős peremvidékek között. Hangsúlyoznunk kell, hogy itt elsődlegesen nem nemzetiségi, hanem regionális különbségekről volt szó. A gyorsabban fejlődő nyugati és középső vidékek lakossága azonban – mintegy kétharmad részt – magyar volt, bár nagy számban éltek itt németek, horvátok, szerbek és szlovákok is. A stagnáló, fejlődésben megrekedt peremvidékek lakossága viszont háromnegyed részben szlovákokból, ruszinokból és románokból állott, de osztozott sorsukban Erdély magyar lakossága is, elsősorban a székelyek.

Részben a fentiekben említett jelenségek felszámolására kezdődtek meg az ágazati fejlesztések mellett a regionális fejlesztések is. A századfordulón a Földművelésügyi Minisztérium akciókat indított a hagyományos gazdálkodás keretei között megrekedt, súlyos válsággal küzdő elmaradott hegyvidékek mezőgazdaságának, főleg állattenyésztésének korszerűsítése érdekében. 1897-ben kezdődött a *hegyvidéki akció*, amely a következő években kiterjedt valamennyi ruszinok lakta megyére. 1902-ben indult a *székely akció*, amely fokozatosan Erdély nagy részére és Bánát keleti vidékeire is kiterjedt. Végül 1908-ban elindították a *felvidéki akció*t, három csaknem kizárólag szlovákok lakta megyében.

Az állam vállalkozóként, közvetlenül is részt vett a gazdasági életben. Elsősorban a nagy összegű és lassan megtérülő infrastrukturális beruházásokat (vasútépítés, folyószabályozás, út- és hídépítés, fiúmei kikötő fejlesztése) vállalta magára. A magyarországi vasúthálózat 1890-ben elérte a 11 ezer, 1914-ben pedig a 22 ezer km-t. Magyarország a vasútsűrűség tekintetében megközelítette a nyugat- és közép-európai államokat, azonban a vasutak teljesítőképességét illetően messze elmaradtunk tőlük. A szlovákok által lakott régióban a vasútsűrűség nem sokkal maradt el az országos átlagtól. A legsűrűbben behálózott két régió az etnikailag vegyes lakosságú Nyugat-Magyarország és a Délvidék volt. Az ármentesítési munkálatok, folyószabályozások és a belvizek levezetésének eredményeképpen közel 3,8 millió hektárral növekedett a rendszeres mezőgazdasági művelés alá vehető terület. Ezek a hatalmas vízépítési munkálatok az érintett területek gazdasági és életviszonyaira gyakorolt átalakító hatásukat tekintve egyedülálló voltak a korabeli Európában.

A kiegyezés évében 84 hitelintézet működött az országban 85 millió forint ösztökeállománnyal. Az 1873-as válságig jelentős növekedés történt, azonban a bécsi, majd pesti tőzsdeválság után csak az 1880-as évektől indult újra fejlődésnek a hitelélet. 1913-ban már 1842 bank és takarékpénztár, 3191 hitelszövetkezet működött. Az intézetek saját tőkéje 2,4 milliárd, az általuk kezelt idegen tőkék összege 12 milliárd koronára rúgott. A századfordulón jelentősen meggyorsult a szlovák, a román és a szerb hitelintézetek fejlődése.

Az 1873 és 1896 közötti korszak a „nagy depresszió” néven kapott helyet a modern világgazdaság történetében. A nagy depresszióknak volt egy aspektusa, amely Magyarországot is erősen érintette. Ez volt a gabonaértékesítési válság. Az 1870-es évektől kezdve a magyar gabona és liszt – részben az olcsóbb tengerentúli (amerikai és orosz) gabona versenye, részben a nyugati piacok elzárkózása következtében – kiszorult a vámkülföldi piacokról. A magyar mezőgazdaság elsősorban a Monarchia piacára támaszkodva a kivitel növelésével igyekezett ellensúlyozni az árscökkenés hatását. A gazdasági közösség pozitív hatásai elsősorban az agrárjellegű magyar lakta régiókban, negatív hatásai (a hagyományos iparűzés pusztulása az ausztriai gyáripár versenye következtében) pedig az iparosodottabb szlovák régióban érvényesültek inkább.

A magyar mezőgazdaság elsősorban a termékszerkezet átalakításával válaszolt az 1873 után jelentkező gabonaértékesítési válságra. A vetésszerkezetben csökkent a gabonafélék aránya, s növekedett az ipari növények (cukorrépa) és a takarmányfélék részesedése. A takarmánynövények vetésterületének több mint ötszörösére növekedése az agráriumban végbement szerkezetváltás legfontosabb jelenségére, a növénytermelés és az állattenyésztés közötti arány megváltozására utal.

Talán egyetlen más országban sem összpontosult a modern nagyipar oly mértékben a fővárosban és közvetlen környékén, mint Magyarországon. 1910-ben az összes ipari keresők 18%-a, a gyári munkásoknak pedig 27,7%-a dolgozott a főváros gyáraiban. Budapest és környéke után a legnagyobb ipari régió a Felvidék szlovákok lakta középső, hegyes vidékén alakult ki. A fűtő- és nyersanyagok szerencsés találkozása, a számottevő ipari múlt és a viszonylagos mezőgazdasági túlnépesedés ezt a vidéket valóban iparosodásra predesztinálta.

1890 körül megváltozott a gazdasági növekedés regionális struktúrája: a következő két évtizedben az addig stagnáló, lemaradó régiók növekedtek valamivel gyorsabban, mint az előző szakaszban fejlődő régiók. A nem magyar területeken végbement gazdasági fejlődés megváltoztatta egyes nemzetiségek társadalmi szerkezetét, jelentősen kiszélesítette a nemzetiségi politikai mozgalmak társadalmi bázisát. Mindazonáltal a modernizáció regionális egyenlőtlenségei még a korszak végének adataiban is jól láthatók. A román és a ruszin társadalom struktúrája az első világháború küszöbén is hagyományos jellegű volt: a népesség több mint 85%-a mezőgazdaságból élt, az iparban, a kereskedelemben és a szállításban foglalkoztatottak arányszáma nem érte el a 8, illetve az 5%-ot sem.

Lényegesen eltérő képet mutat a szlovák és a szerb társadalom struktúrája. Az agrárnépesség a szlovákoknál már csak 70—71%, a szerbeknél 77% volt. A lakosság 15—20%-a iparból, kereskedelemből és forgalomból élt, s a városi lakosság arányszáma is sokszorta nagyobb volt, mint a románoknál és a ruszinoknál. A lakosság fele e népeknél is birtokos paraszt, de a hagyományos paraszti rend felbomlása már jóval inkább előrehaladt. Mindkét népnek viszonylag jelentős iparos és kereskedő kispolgársága volt. A szlovák társadalomban arányaiban is számottevő ipari munkásság alakult ki, a szerbeknél azonban igen csekély volt az ipari proletariátus arányszáma. 1910-ben több mint 60 ezer szlovák dolgozott a nagyiparban, ez az egész nagyipari munkásság 13%-át tette ki. A szlovák nagyipari munkásság száma csaknem elérte a németekét (65 ezer), s messze meghaladta a többi nemzetiségiek együttes létszámát (45 ezer).

Számottevő közép- és nagybirtokos osztálya, erős kereskedőpolgársága a szerbeknek volt, említésre méltó ipari középpolgárság pedig csak a szlovákoknál alakult ki. Számarányukhoz képest a magyarországi nemzetiségek között a németek után a szerbeknek volt a legerősebb értelmiségük, amely az egyház és az iskola mellett a szabad pályákon és a közszolgálatban is érvényesülni tudott. Feltűnően vékony volt viszont a szlovák értelmiségi réteg, amely csaknem kizárólag papokból és tanítókból állt. A köz- és magántisztviselők közül kevesen vallották magukat szlovák anyanyelvűnek — bár nyilvánvalóan jóval több volt köztük a szlovák származású — s kevés szlovák működött a szabad értelmiségi pályákon is. Ez a szlovákok esetében a jelentős arányú magyarosodást tükrözi.

A modernizáció egyik fontos aspektusa volt, hogy a kiegyezés utáni évtizedekben, de különösen 1880 után felgyorsult az urbanizáció, amelyet egyrészt a népesség tömörülésének, másrészt a városhálózat átalakulásának megváltozása mutat. Az 5000-nél több lakossal bíró települések száma 4 évtized alatt 239-ről 417-re, lakosságuk 2.9 millióról 6,2 millióra emelkedett. Ezeken a településeken 1869-ben a lakosság 21.3 %-a, 1910-ben pedig már 33.8 %-a élt.

A dualizmus korában nagyarányú változások történtek a népesség *nemzetiségi, anyanyelvi megoszlása* terén. Az 1850-es népszámlás szerint a magyarok aránya a szűkebb (Horvátország nélküli Magyarországon) 42.3 % volt, 1910-re ez arány 54.6 %-ra nőtt. Annál feltűnőbb ez a változás, mert a Monarchia másik felében a németek aránya ez alatt a 60 év alatt semmit nem változott: 1850-ben és 1910-ben egyaránt 36 % volt.

Az első világháborút megelőző két évtizedben a szlovákok termékenysége volt a legmagasabb és a ruszinok után náluk volt a legnagyobb természetes szaporulat. Ennek ellenére az ő létszámuk növekedett legkisebb arányban 1850 és 1910 között. Még nagyobb súllyal esett latba a kivándorlás: a másfél milliós kivándorlási veszteség háromnegyede a nemzeti kisebbségek számát csökkentette. 1899 és 1913 között ezer magyarra csak 2,8 kivándorló jutott, míg a szlovákoknál ez az arány 10,1 ezrelék volt, a ruszinoknál 8,1, a németeknél 7,5, a szerbeknél és horvátoknál 4,7, a románoknál 4,2 ezrelék.

Az asszimiláció, a magyarosodás mértéke csak hozzávetőlegesen becsülhető meg, mivel a demográfiai adatok csak 1896-tól, a kivándorlók adatai pedig 1899-től állnak rendelkezésre nemzetiségi-anyanyelvi bontásban. A korábbi évekre vonatkozóan becslésekre vagyunk utalva, elsősorban a területi adatok alapján. Ennek alapján a magyar történészek általában 2 millióra becsülik a magyarság asszimilációs nyereségét

Erről a magyarosodásról a dualizmus korában szenvedélyes vita folyt a magyar és a nemzetiségi politikusok és publicisták között, 1918 után pedig a magyar történészek és az utódállamok történészei között. Az utóbbiak véleménye szerint erőszakos magyarosításról volt szó, az előbbieket pedig az asszimiláció lényegében spontán és önkéntes folyamat volt, amelyben a Kárpát-medence sajátos gazdaságföldrajzi és települési viszonyai éppúgy szerepet játszottak, mint a 19. század folyamán fellépő népesedési, gazdasági és társadalmi tényezők.

A korabeli iskolapolitika, a szlovák középiskolák bezárására, a szlovák tannyelvű elemei iskolák számának drasztikus csökkentése, a magyar nyelvet eredményesen oktató tanítók jutalmazása, a magyar kultúrát terjesztő egyesületek (FEMKE, EMKE) támogatása jelentős mértékben hozzájárult a magyarosodáshoz. A magyarosítási törekvések azonban csak ott hoztak eredményt, ahol a feltételek a kevert település, s a magyarok és nem magyarok tartós együttélése és érintkezése révén adva voltak. Vagyis ahol az asszimilációt elősegítő gazdasági, társadalmi és népesedési tényezők hatása következtében a nem magyar állampolgároknak megvolt a "hajlandóság" a magyarosodásra.

A magyarosodás részletesebb vizsgálata azt mutatja, hogy a leginkább polgárosult, a legiskolázottabb, a földrajzi és a társadalmi mobilitásba bekapcsolódó népcsoportok magyarosodtak, s ezt a folyamatot nagyban elősegítette a magyarokkal való hosszabb együttélés, az azonos vallási közösségekhez (római katolikus, evangélikus) tartozás, az etnikailag vegyes házasságok viszonylag nagy száma és a kétnyelvűség. A korabeli Magyarországon elsősorban a német és a szlovák társadalom volt ilyen. A magyarosodás elsősorban a magyar nyelvterületen belüli nyelvszigeteken, a nyelvhatárok mentén, valamint a városokban haladt előre jelentős mértékben.

A 19. századi modernizáció folyamatait összességében úgy értékeljük, hogy a gazdasági fejlettség regionális eltérései az egyes régiók eltérő természeti-földrajzi adottságaiból, valamint eltérő történeti fejlődéséből következtek, s nem a magyar állam gazdaságpolitikájából, amely inkább a különböző régiók fejlettségi szintjének kiegyenlítésére törekedett. A nemzetiségek magyarosodását, bár tagadhatatlanul hozzájárultak a magyar nemzetiségi politikának fentiekben felsorolt negatív tényei is, elsősorban az urbanizációval, iparosodással és belső migrációval összefüggő jelenségként értékeljük.